

مقاله پژوهشی

سرمایه اجتماعی در جهان بینی اسلامی: مورد مطالعه تحلیل مضمون اعتماد عمومی در منظومه فکری مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

سید حسین افتخار افضل^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۴

چکیده: امروزه یکی از ملزومات اساسی در جامعه اسلامی، تقویت سرمایه اجتماعی به منظور دستیابی به اهداف والای نظام سیاسی است. در این میان، از مفاهیمی که می‌توان از آن به مثابه پایه و شالوده سرمایه اجتماعی برای رسیدن به اهداف دیگر در جامعه یاد کرد، اعتماد عمومی است. در این پژوهش، ضمن تبیین روش تحلیل مضمون و با استفاده از تکنیک تحلیل شبکه مضامین، تعداد ۳۰۶ داده‌ی متن اصلی بیانات حضرت آیت الله خامنه‌ای در موضوع اعتماد عمومی مورد تجزیه، تحلیل و بازآرایی دقیق قرار گرفت و در انتها ۵ مضمون اصلی و فراگیر به عنوان مؤلفه‌های الگوی اعتماد عمومی در بیانات ایشان به دست آمد. هدف مقاله حاضر، واکاوی و کشف مضامین مرکزی و اصلی راه‌های تقویت اعتماد عمومی از طریق الگوی تحلیل مضمون، در منظومه فکری مقام معظم رهبری است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد: اولاً، سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی به عرصه‌ای برای زمینه‌سازی توسعه و پیشرفت تعین یافت. ثانیاً، تکامل مفهومی سرمایه اجتماعی با جهان‌بینی اسلامی در مقایسه با رویکرد غربی، بسیار معنادار و شگرف است. ثالثاً با تحلیل مضمون اعتماد عمومی در منظومه فکری مقام معظم رهبری اینگونه مستفاد می‌شود که ارتباط متقابل مردم و مسئولان موجب می‌شود تا از طریق عملیاتی شدن وعده‌های مسئولان به واسطه عملکردشان، از یک سو دولت به اهداف خود برسد و از سوی دیگر اعتماد مردم نسبت به نظام سیاسی تقویت شود و این امر، مشروط به شفاف‌سازی اقدامات خود از طریق ارائه گزارش‌های قوای سه‌گانه است.

واژگان اصلی: اعتماد عمومی، تحلیل مضمون، سرمایه اجتماعی، منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای، نظام اسلامی.

^۱ دانشجوی دکتری مطالعات انقلاب اسلامی، دانشکده معارف و اندیشه اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

۱. مقدمه

امروزه سرمایه اجتماعی به عنوان مفهومی مدرن و اثربخش که از روابط و تعامل‌های بین انسان‌ها شکل می‌گیرد، در حوزه‌ها و ساحت‌های مختلف هر جامعه و نظامی ظهور و بروز یافته است. اگر در گذشته سایر سرمایه‌ها همچون سرمایه فیزیکی، سرمایه اقتصادی و سرمایه انسانی به تنهایی می‌توانستند مهم‌ترین نقش را در توسعه و پیشرفت هر کشوری رقم بزنند. لذا وجود این سرمایه برای هر نظام سیاسی می‌تواند یک پشتوانه بزرگ برای دستیابی به اهداف مورد نظر خود باشد. البته وجود تفاوت‌های بنیادین بین نظام‌های دینی و غیردینی (سکولار)، در مبانی و اهداف، کارکردهای سرمایه اجتماعی را دچار تغییر نموده است. به‌گونه‌ای که در نظام‌های سیاسی غیردینی از آنجا که هدف غایی و نهایی؛ بهره‌مندی مادی فرد از سرمایه‌های اقتصادی و انسانی است، لذا هرگونه تقویت و ارتقای سرمایه اجتماعی در جامعه با هدف تسهیل رشد و توسعه اقتصادی انجام می‌گیرد. اما در نظام‌های دینی اگرچه دستیابی به رفاه و رشد اقتصادی مورد نظر می‌باشد لکن به دلیل مبتنی‌بودن بر ارزش‌ها و آموزه‌های الهی و دینی، هرگونه ارتقا و بهره‌مندی از سرمایه‌ها، من جمله سرمایه اجتماعی در راستای رسیدن به کمال و سعادت فردی و اخروی صورت می‌گیرد. به عبارت دیگر؛ سرمایه اجتماعی در نظام‌های غیردینی همواره مبتنی بر کسب سود و منفعت مادی در این دنیا ایجاد می‌گردد برخلاف سرمایه اجتماعی در یک نظام دینی (اسلامی) که اگر این سرمایه در این دنیا منفعتی برای فرد به دنبال نداشته باشد منتهی در جهان آخرت قطعاً از نتایج عمل خود بهره‌مند خواهد شد.

این امر در نظام سیاسی دینی ایران از چند جهت دارای اهمیت منحصر به فرد و متمایزی است. اولاً؛ خود دین و مذهب، یک منبع الهام بخش برای ایجاد، تکوین و تقویت سرمایه اجتماعی قلمداد می‌گردد. در این رابطه، ادیان الهی به خصوص دین اسلام، از آنجا که برای هر دو ساحت فرد و جامعه برنامه معین دارد، عمل به این برنامه و آموزه‌ها اغلب در بستر روابط اجتماعی انسان‌ها با یکدیگر امکان‌پذیر است، که خود به خود منشاء ایجاد و تقویت سرمایه اجتماعی می‌گردد. ثانیاً؛ نظام دینی منبعث از اسلام ناب؛ همچون جمهوری اسلامی ایران، بر دو رکن ذاتی مشروعیت و مقبولیت استوار است. تا آنجا که، مشروعیت حکومت به منشأ آن که از ناحیه خداوند و شارع است، اشاره دارد. به این معنی که حاکم در این جامعه و

نظام، بدون واسطه همچون پیامبر و ائمه اطهار علیهم السلام و با واسطه (در زمان غیبت) همچون ولی فقیه منصوب و مأذون از ناحیه ایشان، منصوب از ناحیه خداوند است. اما رکن دوم که همان مقبولیت است به نقش مردم در تحقق و فعلیت بخشیدن به این نظام و حکومت اشاره دارد. به معنای پذیرش، قبول و انتخاب حاکمان از ناحیه مردم به عنوان شرط تحقق نظام سیاسی دینی و الهی است. «جمهوری اسلامی بر دو پایه استوار است. یکی جمهور مردم؛ یعنی آحاد مردم و جمعیت کشور. اینها هستند که امر اداره کشور و تشکیلات دولتی و مدیریت کشور را تعیین می کنند...». (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۰/۱/۶۹)

حال ارتباط رکن مقبولیت نظام دینی با مبحث سرمایه اجتماعی، در همین نکته نهفته است که مقبولیت مردمی دو نقش عمده را ایفا می کند: اول "مشارکت" مردم در ایجاد حکومت اسلامی به عنوان شرط تحقق خارجی، و دوم وجود یک ارتباط قوی و معنی دار مبتنی بر "اعتماد" بین مردم و حاکمان، که حفظ و حراست از این نظام دینی را نیز به دنبال خواهد داشت. لذا میزان برخورداری یک جامعه از دو مؤلفه اصلی سرمایه اجتماعی (اعتماد و مشارکت)، نقش و کارکرد بی بدیلی را در ساخت، حفظ و پشتیبانی نظام دینی (جمهوری اسلامی) رقم می زند. از این منظر، از مفاهیمی که می توان از آن به مثابه پایه و شالوده سرمایه اجتماعی برای رسیدن به اهداف دیگر در جامعه یاد کرد، اعتماد اجتماعی است. از این رو، مقاله حاضر تلاش می کند تا با توجه به این خلأ تحقیقاتی، به بررسی و اهمیت جایگاه مؤلفه اعتماد عمومی در نظام دینی در رشد و توسعه سرمایه اجتماعی بپردازد تا بتوان در تمایز با نظام های غیردینی (سکولار)، نتایج تأثیرگذار آن را با تمسک بر منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه ای از طریق روش تحلیل مضمون، استخراج نماید.

پیشینه تحقیق

تاکنون مطالعه یا تحقیقی که بتواند مقوله اعتماد عمومی را به عنوان یکی از مؤلفه های سرمایه اجتماعی با استفاده از تکنیک شبکه مضامین در روش تحلیل مضمون، مورد واکاوی و تحلیل قرار دهد، صورت نگرفته است. با این وجود، پژوهش هایی داخلی و خارجی وجود دارند که به بررسی مؤلفه های سرمایه اجتماعی پرداخته اند و جنبه دینی آن را در جامعه بررسی کرده اند که در ذیل به آنها اشاره می شود.

عابدینی و همکاران (۱۳۹۸)؛ در مقاله ای با عنوان «تبیین الگوی سرمایه اجتماعی براساس

اندیشه مقام معظم رهبری (دام‌ظله)، با کدگذاری باز از مجموع ۴۳۰ سخنرانی آیت‌الله خامنه‌ای در بازه زمانی ۱۳۶۸-۱۳۹۷ و با استفاده از راهبرد پژوهشی نظریه داده‌بنیاد، به طراحی الگوی سرمایه اجتماعی در اندیشه ایشان پرداخته است. نویسندگان سعی کرده‌اند در پژوهش خود، سرمایه اجتماعی را در سطح کلان آن که به عنوان ویژگی یک ملت و جامعه مطرح است، در نظر بگیرند. نتایج تحقیق نشان داده است که ضعف و کاهش میزان سرمایه اجتماعی داخلی می‌تواند بقای نظام مقدس جمهوری اسلامی را از درون تضعیف کند. از این رو، یکی از عوامل مؤثر حفظ و تقویت نظام جمهوری اسلامی در حوزه‌های مختلف به ویژه حوزه اجتماعی، تقویت سرمایه اجتماعی کشور است. راهبردهای سرمایه اجتماعی را نیز راهبردهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، علمی فناوری، فرهنگی و قانونی تشکیل می‌دهند. این راهبردها به نتایجی منجر شده است که پیامدهای خارجی همچون سربلندی کشور در جوامع جهانی و مایه ترس و یأس دشمنان و پیامدهای داخلی همچون استقلال و بقای کشور و اعتماد به نظام را شامل می‌شود.

رحیمیان و همکاران (۱۳۹۷)؛ در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری و نقش آن در تمدن‌سازی نوین اسلامی» اعتقاد داشتند که از جمله مهم‌ترین دغدغه‌های مقام معظم رهبری در طول چند سال اخیر، تلاش برای رسیدن به تمدن نوین اسلامی است. یکی از مسیرهای رسیدن به این مهم، توجه به مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی است که مقام معظم رهبری مکرراً به آن‌ها اذعان داشته‌اند و شامل اعتماد اجتماعی، همبستگی اجتماعی، مشارکت اجتماعی، حمایت اجتماعی و بیداری اجتماعی می‌شود. نتایج تحقیق، نشان از آن دارد که به سبب آنکه نظام تمایز و ازدیاد نقش‌های پیوسته، باعث افزایش ناپایداری در نقش‌ها و ابهام در انتظارات نقش‌گردیده و به منظور تعاون و همکاری در تمدن نوین اسلامی، سرمایه اجتماعی نقش تأثیرگذاری در تحقق تمدن نوین اسلامی دارد.

صالحی امیری و امیرانتخابی (۱۳۹۲)؛ در مقاله‌ای با عنوان «راهکارهای ارتقای سرمایه اجتماعی در کشور باتوجه به سند چشم‌انداز بیست‌ساله نظام» اعتقاد داشتند که همه سیاست‌گذاران و اندیشمندان سیاسی در هر کشوری توجه ویژه‌ای به سرمایه اجتماعی و تأثیرگذاری آن در همه حوزه‌ها دارند. با این حال، نگاه خاص به این مقوله در تدوین سند چشم‌انداز بیست‌ساله، اهمیت آن را در کشور ما دوچندان می‌کند. از این رو، پژوهش فوق

برای تحقق کامل اهداف سند چشم انداز، از طریق بررسی راهکارهای ارتقا سرمایه اجتماعی به چهار بعد مطرح در این سرمایه پرداخته است که عبارتند از: بعد اجتماعی (شامل مؤلفه‌های اعتماد، روابط متقابل، مشارکت، آگاهی عمومی و مسؤولیت اجتماعی)، بعد فرهنگی (شامل مقررات رفتاری، ارزش‌ها، نرم‌ها و هنجارها، دین و ایدئولوژی)، بعد سیاسی، امنیت (شامل انتخابات، مشارکت سیاسی و قانون‌مداری) و بعد اقتصادی (شامل ارزش روز شرکت و میزان صرفه‌جویی در هزینه‌ها).

رادو و همکاران^۱ (2019)؛ در مقاله‌ای با عنوان «سرمایه اجتماعی و دین در زمینه‌های مختلف: بحثی انتقادی در مورد پتانسیل کلیساها و سازمان‌های مذهبی برای ایجاد سرمایه اجتماعی» معتقد بودند که سرمایه اجتماعی بالاتر، اغلب با کیفیت بهتر دموکراسی همراه است. سرمایه اجتماعی نوع منحصر به فردی از منابع است، به این معنا که هرچه بیشتر مورد استفاده قرار گیرد، بیشتر در دسترس می‌شود و بنابراین بررسی چگونگی تولید سرمایه اجتماعی مهم است. در این مقاله، پتانسیل آن کلیساها و سازمان‌های مذهبی در ایجاد سرمایه اجتماعی مورد ارزیابی قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که نگرانی‌های بقای نهادی و درک اجتماعی از نقش‌هایی که دین و کلیسا در جوامع دموکراتیک بازی می‌کنند، ممکن است بر پتانسیل سرمایه اجتماعی در چارچوب مشارکت مذهبی و همچنین نوع سرمایه اجتماعی تولید شده تأثیر بگذارد. علاوه بر این، انتخاب‌های معرفت‌شناختی در سنجش رابطه بین مشارکت کلیسا و سرمایه اجتماعی، از تنوع روش شناختی و تحقیقات بین رشته‌ای حمایت می‌کند که گاهی اوقات، به ضرر تعمیم‌پذیری است.

لوندز^۲ (2004)؛ در مقاله‌ای با عنوان «مشارکت مذهبی و سرمایه اجتماعی: ناسازگار، ارزشمند یا بی‌ربط؟» معتقد است که مردم با قوانین و قراردادهای بدیهی گرفته شده درباره نحوه عبادت، زندگی گروه ایمانی خود را سامان می‌دهند و روابط آن با جامعه گسترده‌تر سرمایه اجتماعی ممکن است در درون گروه‌های مذهبی از طریق فعالیت‌های مذهبی خاص خود تعریف شود. سرمایه اجتماعی نیز ممکن است از طریق مداخلات یک گروه مذهبی در زندگی جامعه گسترده‌تر (گروه‌های والدین و کودکان نوپا، باشگاه‌های جوانان، عیادت از

¹. Radu et al

². Lowndes

بیماران و سالمندان) ایجاد شود. دخالت مذهبی از اهمیت خاصی برخوردار است. این اهمیت به دلیل پتانسیل آن در ایجاد پل ارتباطی و همچنین پیوند سرمایه اجتماعی است. اسمیت^۱ (2003): در مقاله‌ای با عنوان «دین به عنوان سرمایه اجتماعی» معتقد بود که دلایل مختلفی وجود دارد که چرا رابطه بین دین و تشکیل سرمایه اجتماعی و پیامدهای آن باید با دقت بیشتری مورد بررسی قرار گیرد. مطمئناً زندگی جماعتی به طور سنتی یک جزء اصلی زندگی انجمنی در جمهوری اسلامی ایران است. اگرچه کلیسا رایج‌ترین شکل معاشرت در زندگی آمریکایی محسوب می‌شود، اما این انجمن‌ها خدمات و منابع مهمی مانند مراقبت‌های فیزیکی، حمایت اجتماعی، و شبکه‌های اجتماعی را به اعضای خود و دیگران در جامعه ارائه می‌دهند. به همین ترتیب، باورهای مذهبی می‌توانند در شکل دادن به سطح، شکل، و اهداف زندگی اجتماعی فرد کمک کند. آموزه‌های دینی مختلف، ممکن است بر روش‌هایی که مردم ممکن است به طور کلی طبیعت انسان را ببینند، تأثیر بگذارد. به طور مشخص، رفتار مذهبی ممکن است به شکل‌گیری سرمایه اجتماعی از طریق مشارکت‌های داوطلبانه، خیریه و سایر اعمال متمایز کمک کند. حداقل در کوتاه مدت، به ایجاد «شبکه ایمن» برای اعضا جامعه‌ای که "در معرض خطر" هستند، کمک خواهد کرد.

در مطالعات فوق، آثار و پژوهش‌های مثبتی در رابطه با سرمایه اجتماعی به نگارش درآمده است. از یک طرف تلاش گردید تا با بررسی بیانات مقام معظم رهبری، به معرفی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی پردازند و الگویی را با ترسیم راهکارهایی برای تحکیم نظام جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار گیرد. از سوی دیگر، درصدد برآمدند تا به چگونگی و ارتباط مبانی دینی با سرمایه اجتماعی پردازند. اما تفاوتی که پژوهش حاضر با پیشینه فوق دارد، این است که به طور موردی و مشخص به واکاوی و کشف مضامین مرکزی و اصلی راه‌های تقویت اعتماد عمومی از طریق الگوی تحلیل مضمون، در منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای پرداخته است. به طوری که، ضمن تبیین روش تحلیل مضمون و با استفاده از تکنیک تحلیل شبکه مضامین، موضوع اعتماد عمومی مورد تجزیه، تحلیل و بازآرایی دقیق قرار گرفت.

¹. Smidt

تعاریف نظری و عملیاتی سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی مفهومی است که شهودی و بخشی از زندگی روزمره ما است، اما به عنوان یک نظریه فوق‌العاده پیچیده، ابعاد متعددی ارائه دهد که در سطوح مختلف با طیفی از عوامل مختلف که تعیین می‌کنند تأثیرات مثبت یا منفی دارد، عمل می‌کند. کارشناسان سرمایه اجتماعی می‌توانند این مفهوم را تقریباً عرفانی به نظر برسانند، و برای بسیاری از مردم که برای اولین بار به سرمایه اجتماعی نزدیک می‌شوند، می‌تواند دلهره‌آور باشد (Claridge, 2018: 5). هیچ تعریف مورد توافق مشترکی از سرمایه اجتماعی وجود ندارد. با این حال، وجه اشتراک بیشتر تعاریف سرمایه اجتماعی در بین رشته‌ها این است که مرکزیت تمرکز بر روابط اجتماعی است که دارای مزایای تولیدی است. مشاهده می‌شود که یکی از اولین تعاریف سرمایه اجتماعی در اوایل قرن بیستم به وجود آمده است (Motkuri, 2018: 10).

این مفهوم از سال ۲۰۰۰، پرکاربردترین مفهوم در جامعه‌شناسی بین‌المللی و در مورد تلاقی جامعه‌شناسی و مطالعات آموزشی به صورت تجربی است (World Bank, 2011: 3). در عین حال، سرمایه اجتماعی یک ایده بسیار قدیمی در جامعه‌شناسی است و به طور طبیعی از یک رشته نشأت می‌گیرد که بر جمع‌گرایی روش‌شناختی و ساختار، در مقابل فردگرایی و عاملیت نظریه اقتصادی تأکید دارد (Gannon and Roberts, 2020: 901). سرمایه اجتماعی، «اصطلاح گسترده‌ای است که هنجارها و شبکه‌های تسهیل‌کننده اقدام جمعی به نفع متقابل را در بر می‌گیرد» (Woolcock, 1998: 155). در تعریف دیگر از سرمایه اجتماعی، به مثابه حسن نیتی است که در اختیار افراد یا گروه‌ها قرار می‌گیرد. منشأ آن در ساختار و محتوای روابط اجتماعی کنشگر است. اثرات آن از اطلاعات، نفوذ و همبستگی که در اختیار کنشگر قرار می‌دهد، سرچشمه می‌گیرد (Nahapiet and Ghoshal, 1998: 243). مجموع منابع واقعی و بالقوه تعبیه شده در داخل، از شبکه روابطی که یک فرد یا واحد اجتماعی در اختیار دارد، به دست می‌آید. بنابراین سرمایه اجتماعی هم شبکه و هم دارایی‌هایی را در بر می‌گیرد که ممکن است از طریق آن شبکه بسیج شوند.

(Claridge, 2018: 11)

لیدا هانیفان، جامعه‌شناس فرانسوی که تمرکز او بر مراکز اجتماعی مدارس روستایی بود آن را چنین تعریف کرده است: «سرمایه اجتماعی ... به آن دسته از دارایی‌های ملموس اطلاق

می‌شود که بیشترین سهم را در زندگی روزمره مردم دارند (Hanifan, 1916: 130). یعنی حسن نیت، معاشرت، همدردی و معاشرت اجتماعی در میان افراد و خانواده‌هایی که یک واحد اجتماعی را تشکیل می‌دهند.» (Hanifan, 1920: 78). وولکاک آن را به عنوان "اطلاعات، اعتماد، و هنجارهای متقابل به ارث رسیده در شبکه‌های اجتماعی" تعریف کرد (Woolcock, 1998: 153). اوستروم اعتقاد دارد: سرمایه اجتماعی دانش مشترک، درک، هنجارها، قواعد و انتظارات در مورد الگوهای تعاملی است که گروهی از افراد به طور مکرر به ارمغان می‌آورند (Ostrom, 2000: 176). بولز و گیتیس به همین روش بیان می‌کنند: سرمایه اجتماعی به طور کلی به اعتماد، توجه به همکاران، تمایل فرد به زندگی کردن بر اساس هنجارهای جامعه خود و مجازات کسانی که این کار را نمی‌کنند، اشاره دارد (Bowles and Gintis, 2002: 2).

فرانسیس فوکویاما سهم قابل توجهی در نظریه سرمایه اجتماعی داشت. او تعریف خاص‌تر اما متفاوت‌تر از سرمایه اجتماعی را ارائه می‌کند. او سرمایه اجتماعی را از نظر اعتماد چنین تعریف می‌کند: «... توانایی افراد برای همکاری با یکدیگر برای اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌ها» (Fukuyama, 1995: 10). او معتقد است که اساس اعتماد بین فردی است که برای ظهور روابط اجتماعی مهم است. اعتماد متقابل همکاری میان افراد را بهبود می‌بخشد، هزینه‌های مبادله را کاهش می‌دهد و معاملات تجاری را افزایش می‌دهد. فوکویاما تأکید می‌کند که کیفیت روابط اجتماعی (اعتماد بین فردی، درک متقابل، هنجارهای مشترک و غیره) به افراد اجازه می‌دهد تا با دیگران معاشرت کنند و به توسعه سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. سهم مهم فوکویاما در نظریه سرمایه اجتماعی این است که او یک ابزار واحد و ساده برای اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی ارائه کرد: «به اکثر مردم می‌توان اعتماد کرد». با این وجود، با توجه به ماهیت چند بعدی سرمایه اجتماعی، باید آن را تنها یکی از شاخص‌های سرمایه اجتماعی دانست (Bhandar and Yasunobu, 2009: 489).

از نظر عملیاتی، لین سرمایه اجتماعی را به عنوان «...منابعی که در شبکه‌های اجتماعی تعبیه شده است و توسط بازیگران برای اقدامات مورد استفاده قرار می‌گیرد» (Lin, 2001: 24-25) تعریف کرد. این تعریف تأکید می‌کند که سرمایه اجتماعی پایگاه اصلی خود را در درون افراد ندارد، بلکه در شبکه‌های اجتماعی قرار داده است، در حالی که

از سوی دیگر توسط افراد استفاده می‌شود. (Guomundsson and Mikiewicz, 2012: 57). با توجه به تعریف عملیاتی شده توسط لین، این مفهوم دارای دو مؤلفه مهم است: (۱) منابعی را نشان می‌دهد که در روابط اجتماعی به جای افراد تعبیه شده است، و (۲) دسترسی و استفاده از چنین منابعی در اختیار بازیگران است. از این تعاریف، می‌توان سه ایده اصلی اساسی را متمایز کرد: (۱) سرمایه اجتماعی اثرات خارجی مثبتی را برای اعضای یک گروه ایجاد می‌کند (۲) این عوامل خارجی از طریق اعتماد مشترک، هنجارها و ارزش‌ها و اثرات متعاقب آن بر انتظارات و رفتار آنها به دست می‌آیند؛ (۳) اعتماد، هنجارها و ارزش‌های مشترک از اشکال غیررسمی سازمان‌ها در شبکه‌های اجتماعی و انجمن‌ها ناشی می‌شوند. به نظر می‌رسد، عاملی که جامعه را در کنار هم نگه می‌دارد، احساس تعلق و هنجارهای مشترک برای یک نظم اجتماعی کارآمد است. بنابراین می‌توان از روابط اجتماعی نام برد که شامل عناصر حیاتی خاصی مانند اعتماد، تعامل متقابل، هنجارهای مشترک و همکاری است. از لحاظ فنی، اصطلاح سرمایه اجتماعی به شبکه‌های اجتماعی و هنجارهای تعامل و اعتمادی که از ارتباطات بین افراد ناشی می‌شود، اشاره دارد. (Malik and Mat, 2014: 107 and Çalışkan and ezilmez, 2021: 23).

سرمایه اجتماعی در جهان بینی اسلامی

شواهد قابل توجهی وجود دارد که نشان می‌دهد که دین، مولد اصلی سرمایه اجتماعی است (Smidt, 2003: 33). یکی از عوامل اصلی استقرار و گسترش قدرت و امنیت، پابندی افراد به دستورات دینی و گرایش به دین است. گیدنز معتقد است که دین وسیله‌ای برای سازماندهی احساس امنیت است. در واقع، حمایت نیروهای معنوی، جایگاه قابل اعتمادی را برای مؤمنان فراهم می‌کند. به طور خلاصه دین و سنت اساساً درگیر امنیت وجودی هستند. از نظر لومان، دوری از دین به معنای خطر دنیای جدید است (Yari and Shalchi, 2021: 85). دین این قدرت را دارد که به صورت محسوس و نامحسوس، روابط و هنجارهای اجتماعی قوی مبتنی بر نفع فردی و جمعی همراه با نگاه عقلایی، خیرخواهی، اعتماد در روابط و عدالت محوری، براساس رویکرد الهی و توحیدی را برای زندگی دنیوی و اخروی جوامع انسانی تضمین کند (نصراللهی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۵).

تا آنجا که مذهب با توصیه به فرد در مورد توجه به دیگران و از خودگذشتگی، پیوندهای مورد نیاز سرمایه اجتماعی را به وجود می‌آورد. مذهب می‌تواند با تحمیل این خواست به فرد که به سود چیزی یا کسی غیر از خودش عمل کند، سرمایه اجتماعی به وجود آورد. این امر در آثاری که ایمان مذهبی در وادارکردن افراد به توجه به منافع دیگران دارد آشکار است. بسیاری از مذاهب با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب می‌شوند سرمایه اجتماعی بالایی در میان پیروان این ادیان به وجود آید، هرچند ادیان و مذاهبی در این زمینه می‌توانند موفق باشند که علاوه بر اعتماد داخلی، زمینه برقراری روابط مفید و مؤثر با دیگر گروه‌ها و مذاهب را فراهم سازند. دین مبین اسلام ویژگی‌هایی دارد که باعث می‌شود روابط مسلمانان با پیروان سایر ادیان نه تنها قطع نشود، بلکه گسترش یابد و تقویت شود. دین اسلام سرشار از مفاهیم سرمایه اجتماعی است. در طول تاریخ اسلام نیز، مسلمانان از سرمایه اجتماعی استفاده کرده‌اند. مثلاً، حضرت رسول(ص) نه سرمایه فیزیکی چندانی در اختیار داشتند و نه سرمایه انسانی گسترده‌ای. همه سرمایه پیامبر اکرم(ص) همین سرمایه اجتماعی بود که زمان و مکان نمی‌شناخت. سرمایه اجتماعی بود که توانست نهضت اسلامی را تا اقصی نقاط دنیا نفوذ دهد (درخشه و ردادی، ۱۳۹۰: ۸۵).

در جوامع مذهبی، زمینه رشد سرمایه اجتماعی بیشتر فراهم است؛ زیرا هر چه ارزش‌های دینی و اخلاقی تقویت شده باشد، رفتار افراد قابلیت پیش‌بینی بیشتری دارد. چرا که افراد در چارچوب قواعد خاصی رفتار می‌کنند. بنابراین، قابلیت اعتماد افراد بیشتر است و مناسبات اجتماعی روان‌تر و کم هزینه‌تر صورت می‌گیرد. به علاوه، در این جامعه، اخلاق رواج دارد و رفتارهایی مطلوب در نظر گرفته می‌شود که برای تولید سرمایه اجتماعی مفید است (نصراللهی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۷). برای مثال، مؤسسه محمدیه فقط نهاد اجتماعی مذهبی نیست، بلکه محور تمدن مسلمانان است. به طوری که، یکی از مراکز فعالیت‌های مهم مسلمانان در اندونزی هم از حیث یک نهاد اجتماعی مذهبی، بلکه به عنوان یک مرکز دعوت، مدارس و دیگر برنامه‌های مهم مرتبط با امت، همراه با افزایش درک جامعه اسلامی در اندونزی محسوب می‌شود. وجود مؤسسات محمدیه به عنوان یک نهاد برای مسلمانان مورد نیاز است، زیرا نه تنها بر فعالیت‌های مذهبی تمرکز می‌کند، بلکه با تشدید فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی مانند آموزش ابتدایی مؤسسات تا دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها،

تعاونی‌ها و بیت المال نیز توسعه می‌یابد. تمامی فعالیت‌ها و برنامه‌ها به شکل‌گیری سرمایه اجتماعی که کمک خواهد کرد تا در مسیر درخشش تمدن اسلامی و رسیدن به رستگاری قرار گیرند (Iswati et al, 2017: 53). از این رو می‌توان گفت، مشارکت در یک جامعه مذهبی منجر به تغییراتی در روابط اجتماعی و کمک‌های محسوس و ناملموس به آن شد که افراد به زندگی خود برگردند. جوامع مذهبی سرمایه اجتماعی را برای حفظ هویت عاری از جرم فراهم کردند. همراه با یکپارچگی اجتماعی-اقتصادی، مشارکت مدنی راه دیگری را که از طریق آن شرکت‌کنندگان بتوانند نقش‌های اجتماعی را ایفا کنند، فراهم کرد که با تغییرات مثبت هویت و دور شدن از جرم مرتبط بودند.

(Schmid and Sheikhzadegan, 2022: 61).

در مجموع می‌توان شیوه عمل دین و نهادهای مذهبی در نقش آفرینی مثبت در خصوص سرمایه اجتماعی را در موارد زیر خلاصه کرد: ۱- دین می‌تواند سبب تشکیل گروه‌ها و دسته‌های مذهبی شود و به بیانی دیگر به تقویت شکل ساختاری سرمایه اجتماعی کمک کند. ۲- نهادهای دینی بستر مناسب را برای بهبود و توسعه مهارت‌ها و هنجارهای مدنی اعضا فراهم می‌کنند. ۳- از آنجا که دین و نهادهای دینی به اعضای خود می‌باوراند که یک نیروی الهی آنها را به سمت فداکاری فرا می‌خواند، امور داوطلبانه و خیرخواهانه در بین پیروان افزایش می‌یابد، به علاوه هنجارهای متنوع دینی از پیروان مذهبی صداقت، حقیقت، نیکخواهی و رحمت می‌خواهند. این کیفیات، آنهایی هستند که می‌تواند سبب افزایش اعتماد و ترغیب فرد به کمک به دیگران شده و در نهایت، سبب شکل‌گیری سرمایه اجتماعی شوند (فیروزآبادی و سلطان زاده، ۱۳۹۸: ۵۷).

جوهر سرمایه اجتماعی در اسلام

زمانی که اصطلاح سرمایه اجتماعی در قرن نوزدهم شناخته شد، اسلام پیش از آن، مفهوم سرمایه اجتماعی را آن هنگام که قرآن کریم بر پیامبر نازل شد، ارائه کرده بود. وجود و پاسداری از دین در نظم زندگی اجتماعی بسیار مهم است. اسلام به عنوان یک دین جهان شمول، دستورالعمل‌های زندگی‌ای را ارائه می‌کند که می‌تواند در سراسر زندگی انسان مورد استفاده قرار گیرد. وقتی به قرآن کریم نگاه می‌کنیم، آیاتی وجود دارد که مردم را تشویق

می‌کند که همیشه روابط خوب بین هم‌نوعان خود بسازند. این آیات حاوی دستورهایی برای کمک به مشورت، همکاری، اعتماد، صداقت، احترام به والدین یکدیگر و غیره است. تا آنجا که، رابطه و تعامل بین افراد، جوهر سرمایه اجتماعی دانسته شد. آموزه‌های دین اسلام از سه جهت می‌توانند بر ایجاد رابطه بین افراد مؤثر باشند:

الف) اسلام با تعابیر مختلف و مکرر مسلمانان را به تعامل و برقراری دوستی با دیگران توصیه کرده است. مفهوم «اخوت» که در قرآن بدان اشاره شده تأکیدی است بر آنکه، مؤمنان بدون توجه به ثروت یا جایگاه خود به ارتباط و تعامل با دیگران روی آورند. برخی اخوت را فراتر و عمیق‌تر از رابطه شهروندی و برخی آن را معادل سرمایه اجتماعی اسلامی دانسته‌اند.

ب) آموزه‌های اسلام، مسلمانان را ملزم یا دعوت به آداب و فضائلی می‌کند که به برقراری یا تسهیل تعامل بین افراد کمک می‌کند از جمله: حسن خلق، احترام به دیگران، حقوق همسایه، خوشرویی و ...

ج) اسلام از طریق فرایض، مناسک و آئین‌های خود نیز بستر مناسب را برای برقراری رابطه فراهم کرده است. به جز مواردی چون حج و نماز جمعه که در سطح کلان سرمایه اجتماعی عمل می‌کنند، نماز جماعت می‌تواند در سطح خرد و میانی امکان تعامل را فراهم کند. در بستر ایران، همچنین می‌توان به هیئت‌های مذهبی، به عنوان گروه‌های غیررسمی، اشاره کرد که علاوه بر کارکردهای مذهبی، امکان تعامل و ارتباط اجتماعی را میان اعضا مهیا می‌کنند (فیروزآبادی و سلطان زاده، ۱۳۹۸: ۶۹).

تحقیقات نشان داده‌اند این هیئت‌ها علاوه بر نقش آفرینی در مسیر جامعه مدنی در بالا بردن سرمایه اجتماعی اعضای خود نقش دارند. به طوری که می‌توان گفت، اسلام علاوه بر آنکه با توصیه‌ها و مناسک خود بستری مناسب را برای شکل‌گیری تعاملات فراهم می‌کند، پیروان خود را به فضائلی اخلاقی نظیر صبر، بردباری و گذشت دعوت می‌کند که می‌توانند بر کمیت روابط اثرگذار بوده و دوام آنها را تضمین کند و از سوی دیگر با طرح مفاهیمی چون اخوت به ارتقاء کیفیت روابط نیز کمک می‌کند. بر این اساس، احکام، فرایض و توصیه‌های اسلام مشوق و خواهان برقراری ارتباط و تعامل مسلمان با مسلمان و نیز مسلمان با دیگر کیش‌ها است که خود جوهر سرمایه اجتماعی دانسته شد؛ هستند (پیربابایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۸-۱۱۷).

تفاوت سرمایه اجتماعی در نظام‌های دینی و غیردینی

سرمایه اجتماعی، مانند دیگر مفاهیم علوم اجتماعی، از بنیانی فلسفی سرچشمه می‌گیرد و آن فلسفه لیبرالیسم است. در این مکتب فکری، در قرائت‌های کلاسیک آن، عدالت جایگاهی اساسی ندارد و اتفاقاً این مسئله یکی از مهم‌ترین ضعف‌های لیبرالیسم محسوب می‌شود. از همین رو برخی معتقدند، سرمایه اجتماعی‌ای که در غرب مطرح می‌شود خاستگاه لیبرالیستی دارد و نمی‌تواند از ریشه‌های نظری خود فراتر رود. این غفلت می‌تواند پاشنه آشیل نظریه سرمایه اجتماعی باشد؛ در این نوع نگاه؛ عدالت مغفول مانده و در عوض، به سود اقتصادی حاصل از سرمایه اجتماعی، فراوان پرداخته شده است. بنابراین، باید پذیرفت که اندیشه سرمایه اجتماعی، خواه ناخواه، از نظریه لیبرال سرمایه‌داری تأثیر پذیرفته است. افزون بر این استدلال می‌شود، از آنجا که مفهوم سرمایه اجتماعی بر اساس ارزش‌های جامعه غربی است، این پتانسیل وجود دارد که کاربرد آن برای ارزش‌های مادی‌گرایانه محدود شود. برخی افزون بر این معتقدند؛ این مفهوم اکنون به خدمت نظام سرمایه‌داری درآمده است و در راه پیشینه‌کردن سود مالی جوامع غربی و کاستن هزینه‌ها به کار می‌رود (درخشه و ردادی، ۱۳۹۰: ۸۲-۸۳). در طرف دیگر به طور قطع می‌توان ادعا نمود که دین و مذهب می‌تواند به مثابه‌ی بستر اندیشه‌ی سرمایه اجتماعی به کار گرفته شود و نوع متفاوتی از سرمایه اجتماعی را تولید کند. در این صورت، بسیاری از عوارض منفی سرمایه اجتماعی نیز از بین می‌رود و مشاهده نخواهد شد. چرا که دین در ذات خود به مفهوم عدالت توجه دارد و سرمایه اجتماعی موجد از آن در مسیر ناعادلانه قرار نخواهد گرفت. گروه‌های مذهبی مولد سرمایه اجتماعی اعضای خود را به افراد خاص محدود نمی‌کنند و تبعیض جنسیتی، نژادی و طبقاتی ساختارمند ندارند. حتی اسلام به عنوان آخرین و کامل‌ترین دین، تبعیض مذهبی را نیز بر نمی‌تابد و کفار را هم از سرمایه اجتماعی اسلامی بهره‌مند می‌سازد. ماهیت وحدت بخش دین موجب شده که آن را به عنوان یک عامل جدی و مهم در امر افزایش سرمایه اجتماعی در نظر بگیریم، دین موجب می‌شود که با افزایش همبستگی میان مردم، ارتباطات میان مردم قوی تر شود. بر این اساس، افراد دیندار بیش از دیگران به ارتباطات اهمیت می‌دهند و بیشتر در فعالیتهای اجتماعی و بشر دوستانه شرکت می‌کنند. همچنین مناسب جمع‌ی ارتباطات شخصی و مستقیم میان مؤمنین را بیشتر می‌کند (دهقانی و

همکاران، ۱۳۹۶: ۹).

سرمایه اجتماعی در نظام دینی جمهوری اسلامی ایران

در مورد نسبت انقلاب اسلامی ایران و سرمایه اجتماعی منصفانه باید گفت یکی از نتایج بزرگ پیروزی انقلاب را که خود بر اساس سرمایه اجتماعی شکل گرفت، تقویت سرمایه اجتماعی در عرصه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور دانست. ایران به علت دین و مذهب مشترک، زبان مشترک، آیین و رسوم خاص، عیاد و عزاداری‌ها، احترام عامه مردم به اصول و ارزش‌ها و هم‌افزایی سه عنصر مهم دخیل در انقلاب اسلامی یعنی مردم، ایدئولوژی و رهبری دارای عناصری از اعتماد، انسجام، پیوند و مشارکت اجتماعی است. مردم بعد از انقلاب، در اغلب صحنه‌ها حضور داشته‌اند و این ناشی از اعتماد مردم به حکومت و نظام اسلامی دارد. با پیروزی انقلاب و آغاز تغییر و تحولات گسترده در ساختارهای سیاسی و اقتصادی کشور میزان مشارکت مردم و اعتماد متقابل دولت و مردم، تقویت سرمایه اجتماعی در جامعه برای آغاز حرکتی نوین در عرصه سیاسی و اجتماعی کشور شروع شد (رهبر، ۱۴۰۱: ۳).

نکته حائز اهمیت دیگر آن است که به دلیل تفاوت در نوع حکمرانی و ماهیت نظام جمهوری اسلامی ایران و کشورهای غربی، می‌توان تفاوت‌هایی را در موضوع سرمایه اجتماعی مشاهده نمود. در واقع، سرمایه اجتماعی مفهومی است که اگرچه در غرب طرح شده، گسترش یافته و پایه‌های نظری آن شکل گرفته است، اما با بروز در بستری با شاخص‌های اجتماعی - مذهبی متفاوت، دچار تغییراتی در وجوه مختلف می‌شود. با مرور دوباره آنچه در باب تأثیرات اسلام و جامعه ایران بر سرمایه اجتماعی گفته شد، می‌توان نتیجه گرفت که یکی از وجوه تمایز بنیادی این مفهوم در ایران و غرب آن است که شکل شناختی سرمایه اجتماعی در بستر ایران دارای قدرت و غنای بیشتری نسبت به شکل ساختاری آن است، حال آنکه غرب عموماً به شکل ساختاری این مفهوم برای خلق و ارتقاء آن اتکا می‌کند. به عبارتی در حوزه‌ای از سرمایه اجتماعی که آموزه‌های دین اسلام و بستر اجتماعی ایران توصیه‌ها، آداب و احکامی داشته و غنی‌تر هستند، ادبیات غرب متأثر از بستر خود سکوت کرده و یا دچار فقر نظری است. منابع و تحقیقات غربی به کمبود تحقیقات در بعد شناختی سرمایه اجتماعی و ضعف مؤلفه‌های آن در غرب اشاره کرده‌اند، بنابراین تمرکز عمده آنها بر بعد ساختاری سرمایه

اجتماعی است (فیروزآبادی و سلطان زاده، ۱۳۹۸: ۷۷). در این راستا و با توجه به نظریه سرمایه اجتماعی درصدد خواهیم بود تا مؤلفه «اعتماد عمومی» در اسلام به عنوان شالوده و پایه سرمایه اجتماعی مورد واکاوی قرار گیرد. به طوری که تلاش می‌شود تا از طریق الگوی تحلیل مضمون، به بررسی اعتماد عمومی به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهم سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری پرداخته شود.

همپوشانی اعتماد عمومی و سرمایه اجتماعی

از نظر فوکویاما، کلید سرمایه اجتماعی اعتماد است. با اعتماد، مردم می‌توانند به خوبی همکاری کنند، زیرا تمایل بین آنها برای قراردادن منافع مشترک در عوض سود شخصی مطابق آموزه‌های اسلامی وجود دارد. در واقع قابلیت سرمایه اجتماعی شدن برای گسترش فعالیت‌های اجتماعی وجود دارد. اسلام دارای تعدادی آموزه است که اگر به درستی توسعه داده شود، قادر خواهد بود مسلمانان را بر پایه‌ی همین اعتماد به همکاری، توجه و برانگیختن هموطنان مسلمانی که دچار پریشانی هستند، تشویق کنند و می‌تواند اعتماد متقابل را در بین مسلمانان تقویت کند (Harahap et al, 2019: 253).

در تمام جوامع انسانی، نوعی «تقسیم کار» در میان افراد حاکم بوده است. آنچه در این رابطه مهم است اینکه کنشگران اجتماعی به طور آزادانه و به عنوان «وظیفه» و «تکلیف»، وظایفشان را در قبال همدیگر انجام دهند. تحقق چنین وضعیتی در زندگی سالم اجتماعی، در گرو آن است که افراد اعتماد و اطمینان داشته باشند که کنشگران اجتماعی قوانین، هنجارها و حقوق خود و دیگران را محترم تلقی نموده، عدالت و مهرورزی نسبت به همدیگر را مقدس به حساب می‌آورند و هر کس خود را در هر وضعیت، در قبال اجتماع، متعهد و مسئول می‌داند. چیزی که بیش از هر امر دیگر، حق را محترم، عدالت را مقدس، دل‌ها را به یکدیگر مهربان و اعتماد متقابل را میان افراد برقرار می‌سازد، تقوا و عفاف را تا عمق وجدان آدمی تزریق می‌نماید، به ارزش‌های اخلاقی اعتبار می‌بخشد و همه افراد را مانند اعضای یک اندام به هم پیوند داده، متحد می‌کند، «دین و ایمان دینی» است. به بیان دیگر، زندگی اجتماعی بشر بر اساس محترم شمردن پیمان‌ها، میثاق‌ها، قراردادهای و وفای به عهدهاست. وفای به عهد و پیمان یکی از ارکان مهم تمدن بشری است (فصیحی، ۱۳۸۶).

اعتماد اجتماعی در اسلام یکی از اصول روابط اجتماعی است که با بیانات مختلفی مانند

داشتن حسن ظن به دیگران و پرهیز از سوءظن به دیگران، بنا را بر صحت عمل دیگران گذاشته است. پیامبر اکرم (ص) در مذمت سوءظن می‌فرماید: «کسی که به برادرش سوء ظن دارد، خداوند می‌فرماید: از سوءظن زیادی به دیگران اجتناب ورزید. امام علی (ع) نیز سوظن و بی‌اعتمادی را عامل گسست اعتماد اجتماعی معرفی نموده است و می‌فرماید: «شریرترین انسان کسی است که به دیگران اعتماد نمی‌کند و دیگران نیز به وی به خاطر فعل بدش اعتماد نمی‌کنند» (نصراللهی و همکاران، ۱۳۹۵: ۲۹). مؤلفه‌های ایجاد اعتماد در اسلام را می‌توان به صورت کلی در دو دسته اجتماعی و اقتصادی معرفی کرد. مؤلفه‌های اجتماعی موجب می‌شود که اعتماد اجتماعی در جامعه اسلامی وجود داشته باشد و افراد جامعه به یکدیگر اعتماد کنند یا اینکه اعتماد خود را به یکدیگر از دست ندهند. در مؤلفه‌های اجتماعی، به امانت‌داری، وفای به عهد و حقوق برادران مؤمن توجه شده است. مؤلفه‌های اقتصادی، عناصر تعبیه شده در اسلام است تا اطمینان کافی را در اعضا به وجود آورد که در صورت نیاز مادی و اقتصادی، همواره نهادهایی برای حمایت از آنها وجود دارد. مؤلفه‌های اقتصادی، اعتماد به ساختارهای جامعه اسلامی را فراهم می‌آورد و اجازه نمی‌دهد که نیازهای مادی مسلمانان، موجب بی‌اعتمادی به کل ساختارهای اسلامی شود؛ زیرا در صورتی که این نیازها برآورده نشوند و حداقل معیشت مسلمانان تأمین نگردد، کل جامعه اسلامی با خطر بی‌اعتمادی مواجه می‌شود (زارعی و لکزایی، ۱۳۹۲: ۱۳۴-۱۳۵ و ۱۴۳). مضامینی چون امامت، اخوت و ولایت را نیز عاملی برای شکل‌گیری این نوع از اعتماد دانسته‌اند. درباره اعتماد به بستگان و اعتماد تعمیم یافته باید گفت، در متون دینی و آیات قرآن اشاره مستقیمی به واژه اعتماد نشده است، اما توصیه‌ها و تأکیدات فراوانی در باب خصائلی وجود دارد که وجود آنها موجب اعتماد بوده و به رشد آن در جامعه کمک می‌کنند. سفارش به راستگویی، حسن ظن، امانت‌داری، وفای به عهد، پرهیز از نفاق، صله ارحام و... که برخی شان از نشانه‌های فرد مؤمن است، صفاتی هستند که می‌توانند زمینه ساز ایجاد اعتمادی عمیق و فراگیر بین مسلمانان شوند (پیربایی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۰). در دستگاه تحلیل اسلامی، اطاعت از پیامبر علیهم السلام بر مسلمین واجب است چرا که اطاعت از این افراد موجب می‌شود میان پیروان آنها پیوستگی و انسجام به وجود آید و به این ترتیب مهم‌ترین عامل ایجاد سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی صاحبان ولایت هستند. سرمایه اجتماعی اسلامی بر

پایه امامت بنا شده و اگر این عامل حذف شود به کلی شیرازه امت اسلامی از هم پاشیده خواهد شد: «سرپرست و رهبر شما تنها خدا و پیامبر اوست و آنها که ایمان آورده‌اند و نماز را بر پا می‌دارند و در حال رکوع زکات می‌پردازند و کسی که خدا و رسولش و این مؤمنین را دوست بدارد در حزب خدا که البته سرانجام غلبه با آنهاست وارد شده است» (مأئده، ۵۵۵۶).

ولایت در این آیه به معنی «سرپرستی رهبری و تصرف است نه نصرت و یاری؛ زیرا تعبیر به حزب غلبه آن مربوط به یک دوستی ساده و عادی نیست و به حکومت اسلامی اشاره دارد که این خود نشان می‌دهد ولایت در آیه به معنی سرپرستی حکومت و زمامداری اسلام و مسلمین است» (دهقانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۰-۱۱).

امام از طریق تمرکز دادن سرمایه اجتماعی حاصل از رابطه اعتماد مردم به امام نیروی عظیمی را مدیریت می‌کند. امامت در مذهب شیعه پررنگ‌تر است و مردم رابطه قلبی عمیقی با امام حاصل کرده‌اند. بنابراین در این مذهب، رهبری نقش مؤثرتری را در تولید سرمایه اجتماعی ایفا می‌کند. سرمایه اجتماعی اسلامی کاملاً به امام وابسته است و بدون حضور معنوی و حقیقی امام، نمی‌توان سرمایه اجتماعی اسلامی داشت امام هم در عالم معنا و هم در عالم ماده در روابط میان پیروان خود دخالت دارد. وجود حیات اخروی و نظام جزا و پاداش اخروی: در فرهنگ اسلامی دنیا و آخرت توأمان در نظر گرفته می‌شوند. آخرت ادامه دنیاست و انسان حیاتی دیگر پس از دنیای کنونی خواهد داشت که پایدار و ابدی است روزی که همه انسان‌ها اعمال خود را حاضر می‌بینند و پاداش کامل همه اعمالی را که در دنیا انجام داده‌اند می‌یابند. این مبحث از آن رو در سرمایه اجتماعی تأثیر دارد که نتیجه هر عملی لزوماً در دنیا به انسان نمی‌رسد و ممکن است در آخرت نصیب انسان شود (دهقانی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱).

تحلیل مضمون

تحلیل مضمون، به عنوان یک روش ساده و البته کارآمد اینگونه تعریف شده است؛ یک روش تحلیل کیفی است که برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی استفاده می‌شود. این روش، فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (شیخ زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۳). تحلیل مضمون اصولاً یک راهبرد توصیفی است که یافتن الگوها و مفاهیم مهم را از درون مجموعه

داده‌های کیفی تسهیل می‌کند. به طور کلی تحلیل مضمون در مقابل سایر روش‌های تحلیل کیفی، اولاً یک روش تحلیل انعطاف‌پذیر است به این معنی که طیف گسترده‌ای از ویژگی‌ها را می‌توان در آن به داده‌ها نسبت داد. ثانیاً اینکه به چارچوب نظری خاصی وابسته نیست. بلکه از آن می‌توان در چارچوب‌های نظری متفاوت و برای امور مختلف، استفاده کرد (کمالی، ۱۳۹۷: ۱۹۳-۱۹۲) و ثالثاً نسبت به سایر روش‌ها به دقت و زمان بیشتری نیاز دارد.

تکنیک تحلیل مضمون:

اگرچه در تحلیل مضمون، از روش‌های تحلیلی گسترده‌ای استفاده می‌شود اما در این مقاله تلاش می‌شود تا از روش کاربردی «شبکه مضامین» در پژوهش بهره گرفته شود.

شبکه مضامین

آنچه که در روش شبکه مضامین عرضه می‌شود شبکه‌ای تارنمایی شکل؛ متشکل از مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر است. به این صورت که شبکه مضامین، براساس روندی مشخص، ابتدا مضامین پایه که همان کدها و نکات کلیدی هستند را از متن استخراج می‌کند، سپس با دسته‌بندی و تلخیص این مضامین پایه‌ای، به اصول مجردتر و انتزاعی‌تر که همان مضامین سازمان‌دهنده هستند دست پیدا می‌کند (ردادی، ۱۳۹۴: ۵۵) در مرحله سوم، مضامین فراگیر یا همان مضامین عالی در قالب استعاره‌های اساسی گنجانده شده و به صورت مضامین حاکم بر کل متن در می‌آیند. سپس این مضامین به صورت نقشه‌های شبکه تارنما، رسم و مضامین هر سه سطح همراه با روابط میان آنها نشان داده می‌شود. برخلاف روش‌های دیگر، شبکه‌ی مضامین به صورت گرافیکی و شبیه تارنما نشان داده می‌شود. به طور کلی، در شبکه مضامین از مضامین پایه‌ای که آشکار و مصرح هستند به سوی مضامین انتزاعی‌تر و کلی‌تر انتقال پیدا می‌کنیم و در انتها به مضمون (یا مضامین) اصلی متن دست می‌یابیم (همان، ۵۵).

از آنجا که هدف پژوهش حاضر؛ شناخت الگوی تحلیلی «اعتماد عمومی» با استفاده از مضامین برگرفته از داده‌های به‌دست آمده از بیانات حضرت آیت الله خامنه‌ای می‌باشد، لذا روش تحلیل مضمون برای این پژوهش انتخاب شده است. فرایند کامل تحلیل مضمون بیانات ایشان، از سه مرحله کلان تشکیل می‌شود: الف- تجزیه و توصیف متن، ب- تشریح و تفسیر

متن، ج- ادغام و یکپارچه کردن مجدد متن. در حالی که همه این مراحل با تفسیر و تحلیل همراه است، اما در هر مرحله از تحلیل، سطح بالاتری از انتزاع به دست می آید (شیخ زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۷).

تحلیل مضمون اعتماد عمومی در ارتقای سرمایه اجتماعی در منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای

برای شناخت الگوی تحلیل مضمون «اعتماد عمومی» در بیانات مقام معظم رهبری، سه مرحله اصلی باید طی شود. در این رابطه کلید واژه اعتماد اجتماعی مورد مطالعه و تحلیل قرار می‌گیرد. در این زمینه، با مراجعه به گزینه «آرشیو موضوعی» از بخش «بیانات»، در پایگاه دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای، تعداد ۳۰۶ نتیجه در موضوع اعتماد عمومی و اجتماعی نمایش داده می‌شود. در نخستین مرحله بعد از مطالعه و مذاقه در همه‌ی ۳۰۶ داده‌ی متن اصلی؛ برای ۲۰ مورد از این داده‌ها، با استفاده از تجزیه و تنظیم دقیق متن؛ مضمون‌های پایه‌ای از طریق کدگذاری استخراج شده است. این مضامین پایه‌ای در واقع همان مضامینی هستند که با خواندن متن اصلی، مستقیماً به ذهن متبادر می‌شود. در مرحله بعد تلاش می‌شود، در جهت یافتن مضامین سازمان‌دهنده و فراگیر؛ این مضامین پایه‌ای بازآرایی شده تا در انتها شبکه‌های مضمونی مورد نظر ترسیم شود. در واقع در این مرحله از تحلیل مضمون سعی می‌شود با سازماندهی مجدد مضامین اولیه به مضامین انتزاعی تری دست یابیم که ما را به مضمون‌های اصلی‌تر، فراگیرتر و مرکزی‌تر رهنمون سازد (ردادی، ۱۳۹۴: ۶۷). در گام بعد، پس از بازبینی و تصحیح چندباره شبکه مضامین اعتماد اجتماعی، از تعداد ۲۰ مضمون پایه‌ای، نهایتاً ۵ مضمون فراگیر به عنوان مضامین اصلی‌تر و مرکزی‌تر به دست آمد. برای بالاتر بردن دقت و سرعت در کدگذاری، سازگاری بهتر با زبان فارسی و نیز خروجی اطلاعات گویا و زیبا به نسبت دیگر نرم‌افزارهای تحلیل مضمون، از نرم افزار رایانه‌ای MaxQDA بهره گرفته شده است.

جدول تبدیل مضامین مربوط به اعتماد اجتماعی در منظومه فکری

حضرت آیت الله خامنه‌ای

ردیف	مضامین پایه‌ای	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
۱	نگاه و عمل مسئولان باید بر اساس اعتماد و اعتقاد به وعده‌های خداوند باشد	عمل کردن قوای سه‌گانه بر اساس احکام الهی، باعث اعتماد مردم و متعاقباً وحدت رویه خواهد شد که نمود آن، مشارکت در انتخابات است	ارتباط متقابل مردم و مسئولان، موجب اعتماد عمومی خواهد شد
۲	شرکت در انتخابات نشان‌دهنده اعتماد مردم به جمهوری اسلامی ایران است		
۳	اعتماد متقابل میان رهبری و مردم، باعث نصرت الهی می‌گردد		
۴	نحوه‌ی رفتار و عمل دستگاه‌های مدیریتی با مردم اعتمادساز است	رابطه و اعتماد مردم با مسئولین مهم است	
۵	امید و اعتماد مردم به مراکز قانونی کشور که شامل قوای سه‌گانه است نباید گسسته و کمرنگ شود		
۶	نتایج تلاش‌های دولت، باید برای مردم بازگو و نشان داده شود	لزوم نشان دادن تلاش‌های دولت برای مردم	مسئولان باید وعده‌های خود را با تلاش و جدیت، عملیاتی کنند و با ارائه گزارشات خود، اعتماد مردم به دست آید
۷	عمل کردن مسئولین به وعده‌ها و حرف‌ها از موارد اعتمادساز نزد مردم می‌باشد		
۸	ارائه گزارش‌های صادقانه مسئولین کشور نسبت به عملکرد مثبت و منفی خود اعتمادساز است		
۹	شرکت ۴۰ میلیونی مردم در	مسئولین به دلیل حمایت مردم از	

	انتخابات از نشانه‌های اعتماد و امیدواری مردم به نظام اسلامی و حقیقتی ماندگار است	
	کارایی و عمل به وظیفه و پرهیز از سیاسی‌کاری همه‌ی مسئولین، پاسخ مثبت به اعتماد مردم است	۱۰
عینیت بخشیدن به اهداف دولت به واسطه اعتماد مردم	اعتماد مردم موجبات تسهیل عملکرد دولت را فراهم می‌کند.	۱۱
	همکاری و همدلی ملت و دولت باعث پیشرفت در امور کشور می‌شود	۱۲
	هدف مردم از شرکت در انتخابات این است که بر مشکلات فائق آیند و مسیر پیشرفت کشور هموار شود.	۱۳
اعتمادسازی عمومی به واسطه عملکرد مسئولین	اجرای کامل سیاست اقتصاد مقاومتی، می‌تواند اعتمادآفرین باشد	۱۴
	توفیق شوراها در اداره امور کشور، در برانگیختن اعتماد عمومی بسیار حائز اهمیت است	۱۵
لزوم اعتماد مردم نسبت به گزارشات قوای سه‌گانه نظام	دستگاه‌های متولی از جمله شورای نگهبان، حافظ اعتماد مردم نسبت به انتخابات است و اجازه تخلف را نمی‌دهد	۱۶
	قوه قضائیه با تکیه بر حفظ قانون و بسط عدالت قضائی می‌تواند اعتماد را در جامعه دوچندان کند	۱۷
	شبهه و تشکیک وارد کردن از طریق فضای مجازی نسبت به گزارش‌های قوای سه‌گانه، اعتمادسوز و بی‌اثر کردن	۱۸
	نظام، به واسطه انتخابات باید در صدد رفع مشکلات مردم باشند	
	عمل کردن به وعده‌های داده شده توسط مسئولین پاسخ مثبت به اعتماد مردم است	
	سیاست‌های کشور به واسطه عملکرد مسئولین، اعتمادآفرین است	
	دستگاه نظارتی باید مسئولیت صحت انتخابات را بر عهده گیرند تا اعتماد عمومی حاصل شود	
	کاهش فشارهای دشمنان نتیجه اعتماد و عدم تردید مردم نسبت به عملکرد قوای سه‌گانه است	

	زحمات و تلاش‌های مثبت است	
	باید نسبت به تصویرسازی منفی معاندان نظام به منظور گسست پیوند اعتماد میان مردم و نظام هوشیار باشیم	۱۹
	کاهش فشارهای دشمنان، معلول حضور مردم و حس اعتماد متقابل میان مردم و مسئولین است	۲۰

تشریح و کشف شبکه‌ی مضامین اعتماد اجتماعی

در این بخش، پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا با تشریح و کشف شبکه مضامین، نسبت به مؤلفه‌های اساسی سرمایه اجتماعی در منظومه فکری مقام معظم رهبری اشاره کند. پس از بازبینی و تصحیح چندباره شبکه مضامین اعتماد اجتماعی، از تعداد ۲۰ مضمون پایه‌ای، نهایتاً ۵ مضمون فراگیر به عنوان مضامین اصلی‌تر و مرکزی‌تر به دست آمد؛ که در ادامه به بررسی و تحلیل هر کدام از این مضامین پرداخته می‌شود.

۱. ارتباط متقابل مردم و مسئولان، موجد اعتماد عمومی خواهد شد

اعتماد به عنوان اساس روابط و تعاملات اجتماعی، از اهمیت بسیار بالایی برخوردار است و با توجه به اینکه یکی از مهمترین روابط اجتماعی، رابطه بین مردم و دولت است، لذا وجود حس اعتماد بین ملت و دولت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و این اهمیت تا بدان جایی است که از اعتماد ملت نسبت به دولت، به عنوان یکی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی دولت یاد می‌شود. رابطه بین مردم و دولت رابطه‌ای متقابل است. مردم طبق صراحت قانون اساسی حقوقی دارند که دولت نباید آن‌ها را نادیده بگیرد و بالعکس دولت حقوقی دارد که مردم نباید آن را نادیده بگیرند. با بررسی اندیشه‌های مقام معظم رهبری می‌توان دریافت که اعتقاد به اراده‌ی مردم و نیروی مردم، و مخالفت با تمرکزهای دولتی، به عنوان شالوده فکری ایشان تلقی می‌شود. همچنانکه می‌فرمایند: «هرچه بین ملت و دولت صمیمیت بیشتر و همکاری بیشتر و همدلی بیشتری باشد، کارها بهتر پیش خواهد رفت. باید به

یکدیگر **اعتماد** کنند؛ هم دولت، ملت را به معنای واقعی کلمه قبول داشته باشد و ارزش و اهمّیت و توانایی‌های ملت را به درستی بپذیرد، هم ملت به دولت که کارگزار کارهای او است به معنای حقیقی کلمه اعتماد کند» (بیانات، ۱۳۹۴/۰۱/۰۱). همچنین به اعتقاد ایشان، اعتماد عمومی در صورتی حاصل می‌شود که عمل به وظایف قانونی، سرلوحه اقدامات مسئولان باشد. در چنین شرایطی، تصحیح و تقویت رابطه بین دولت و حوزه عمومی می‌تواند منجر به افزایش رضایتمندی و اعتماد عمومی نسبت به نقش، جایگاه و عملکرد دولت شده و عملاً منجر به تقویت زمینه عمومی لازم برای ایفای بهتر وظایف دولت گردد. از این رو، مردم نقش اساسی در نظام جمهوری اسلامی دارند. این نقش نیز به وسیله‌ی مشارکت و همراهی مردم، تحقق می‌یابد. بنابراین مسئولین باید در راستای افزایش اعتماد مردم به نظام اسلامی که منجر به افزایش مشارکت آنان در نظام اسلامی می‌شود، تلاش خود را به کار گیرند.

۲. مسئولان باید وعده‌های خود را با تلاش و جدیت، عملیاتی کنند و با ارائه گزارشات خود، اعتماد مردم حاصل شود

با بررسی منظومه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای، می‌توان فهمید که مسئولان در صورت دادن وعده‌های مختلف به مردم، باید تمام تلاش خود را در جهت عملیاتی‌کردن آن به کار گیرند و طی گزارشاتی کارهای انجام شده را به سمع و نظر مردم برسانند تا اعتماد عمومی حاصل گردد. اهمیت عمل نکردن وعده‌ها تا آنجا است که ایشان اعتقاد دارند که اگر وعده‌ی داده شده، بواسطه برخی مشکلات، امکان تحقق آن میسر نشد، این موضوع برای مردم توضیح داده شود و از آنان عذرخواهی به عمل آید تا اعتماد مردم خدشه‌دار نشود. ایشان در فرازی می‌فرمایند: «توصیه‌ی بعدی ما مسئله‌ی عمل به وعده‌ها است؛ این را یک فریضه بدانید، مثل نماز. اگر یک کاری را شک دارید که می‌شود کرد یا نمی‌شود کرد، حتماً وعده ندهید؛ آن چیزی را وعده بدهید که می‌دانید می‌توانید انجام بدهید، و حتماً انجام بدهید. همچنانکه رفتن در میان مردم و کارکردن برای مردم امید ایجاد می‌کند، اعتماد ایجاد می‌کند، عمل نکردن به وعده، درست نقطه‌ی مقابل [آن] است: مردم را ناامید می‌کند، حتی نسبت به زحماتی هم که در جای دیگر شما می‌کشید مردم را مردّد می‌کند». از این رو، باید به وعده‌ها در موعد خود عمل کرد و اگر به هر دلیلی اجرای وعده ممکن نشد، صریح و صادقانه برای مردم توضیح داد. با بررسی منظومه فکری مقام معظم رهبری می‌توان دریافت که امید و خوش‌بینی به آینده

به عنوان یک جهاد از سوی مسئولان محقق خواهد شد و ترس از ناامیدی از بین خواهد رفت.

۳. عینیت بخشیدن به اهداف دولت به واسطه اعتماد مردم

وجود حس اعتماد بین دولت و ملت، موجب بروز همدلی و هم‌افزایی بیشتر بین این دو می‌شود و امری ضروری برای عبور دادن هر کشوری از بحران‌های پیش‌آمده است. نظام‌های سیاسی برای انجام هر اقدامی و شکل‌دادن به هر اصلاح ساختاری، باید اعتماد عمومی را افزایش دهند، زیرا در فضای بی‌اعتمادی، انجام هر اقدامی نتیجه عکس دارد. در اندیشه فکری حضرت آیت الله خامنه‌ای مدظله العالی، دولت‌ها از طریق اعتماد مردم می‌توانند تقاضاهایی را مطرح کنند که در شرایط وجود اعتماد عمومی، به سهولت به اهداف خود دست یابند. تا آنجا که این موضوع، نقش اساسی در حکمرانی و حرکت کشور به سمت اهداف کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت خویش دارد و از هیچ بحران و فشار داخلی و خارجی ترس و واهمه‌ای نخواهد داشت، زیرا مردم به دلیل اعتماد، در کنار دولت، با هرگونه مشکلی مقابله خواهند کرد.

۴. اعتماد سازی عمومی به واسطه عملکرد مسئولین

جلب اعتماد عمومی و تقویت آن برای تمامی دولت‌ها ضروری است. از طرفی مطالبه‌گری یکی از حقوق مسلم شهروندان است و در مقابل، وظیفه‌ی دولت پاسخ‌گویی است. در این زمینه، عملکرد مناسب دستگاه‌های حاکم در شفاف‌سازی اقدامات خود، عامل مهمی در کسب اعتماد عمومی است. چنین می‌نماید که مقام معظم رهبری، بر رابطه مثبت میان عملکرد خوب مسئولان و افزایش اعتماد عمومی تأکید زیادی دارد. چرا که عامه مردم انتظار دارند، مقامات و کارکنان سازمان‌های دولتی با اقدامات خود در تعامل با آنان به انتظارات آنها پاسخ دهند. طبق یافته‌های منظومه فکری ایشان، دولت‌ها باید عملکرد صحیح و درست داشته باشند و ضمن نشان‌دادن کارایی خود و اینکه کارگزارانی در خدمت مردم هستند، این موضوع را به اثبات برسانند که تصمیمات پخته‌ای می‌گیرند تا به مردم آسیبی نرسد در چنین شرایطی اعتماد عمومی حاصل می‌شود.

۵. لزوم اعتماد مردم نسبت به گزارشات قوای سه گانه نظام

امروزه با توسعه‌ی امکانات و تکنولوژی‌های ارتباطی و سلطه‌ی بی‌چون و چرای رسانه‌های گروهی، سطح آگاهی‌های اجتماعی مردم به شدت افزایش پیدا کرده است. رواج استفاده از اینترنت موجب شده است که اطلاعات و اخبار راست و دروغ و حتی شایعات، به راحتی، از طریق شبکه‌های ارتباط مجازی در اختیار میلیون‌ها نفر، در سرتاسر جهان قرار گیرد. افزایش آگاهی مردم موجب گرایش شدید مردم به حکومت‌های مردم سالار و مردم محور گردیده است. با توجه به نتایج با اهمیت اعتماد عمومی به دولت، مقام معظم رهبری اعتقاد دارند، که دولت اسلامی در ایران به دنبال خیر و صلاح مردمی است که از پس از پیروزی انقلاب اسلامی به آن اعتماد پیدا کرده‌اند. لذا ایشان همواره بر لزوم بازسازی اعتماد ملت به دولت تأکید کردند و راه ترمیم آن را "یکی شدن حرف و عمل مسئولان" عنوان کردند. به علاوه، پاسخ‌گویی از طریق شفاف‌سازی اطلاع‌رسانی و از رونق انداختن بازار شایعات علیه دولت، نگرش مردم را نسبت به دولت مثبت‌تر کرده و این گرایش مثبت، اعتماد مردم نسبت به دولت را افزایش می‌دهد که هدفی عالی محسوب می‌شود. از این منظر، لازم است با توجه به قرائن و شواهد، مردم نسبت به گزارشات قوای سه‌گانه اعتماد نمایند. ارتباط متقابل مردم و مسئولان، موجب اعتماد عمومی خواهد شد.

نتیجه‌گیری:

عوامل ارتقای سرمایه اجتماعی به دلیل اهمیت و تأثیرگذاری بالا در تحکیم بنیان حکومت‌ها و جوامع، همواره مورد نظر اندیشمندان و حاکمان آن جوامع بوده است. اهمیت این مسئله در کشور ایران از آن جهت که رهبری آن را فردی فقیه و اسلام شناس بر عهده دارد، بالاتر می‌باشد. در این پژوهش ضمن توضیح و تبیین روش تحلیل مضمون به عنوان یک روش تحلیل کیفی داده‌های متنی، بیانات حضرت آیت الله خامنه‌ای بین سال‌های ۱۳۶۸ تا بهار ۱۴۰۲، با تکنیک تحلیل شبکه‌ی مضامین در ارتباط با مؤلفه اعتماد اجتماعی مورد بررسی قرار گرفت.

در مورد اعتماد اجتماعی به عنوان یکی از عوامل ارتقای سرمایه اجتماعی باید گفت، بعد از استخراج و مطالعه دقیق ۳۰۶ داده متن اصلی، تعداد ۲۰ مضمون پایه‌ای و اولیه استخراج شد. سپس با سازماندهی مجدد این مضامین پایه‌ای، تجزیه و تحلیل لازم بر روی متن در جهت

دستیابی به مضامین انتزاعی‌تر (سازمان دهنده و فراگیر) صورت گرفت تا در نهایت ۵ مضمون مرکزی و فراگیر اعتماد اجتماعی در منظومه فکری آیت الله خامنه‌ای به دست آمد. که عبارتند از:

۱. ارتباط متقابل مردم و مسئولان، موجد اعتماد عمومی خواهد شد
  ۲. مسئولان باید وعده‌های خود را با تلاش و جدیت، عملیاتی کنند و با ارائه گزارشات خود، اعتماد مردم حاصل شود
  ۳. عینیت بخشیدن به اهداف دولت به واسطه اعتماد مردم
  ۴. اعتماد سازی عمومی به واسطه عملکرد مسئولین
  ۵. لزوم اعتماد مردم نسبت به گزارشات قوای سه گانه نظام
- راهکارها: آنچه که از تحلیل مضامین فوق به دست می‌آید، این است که در موضوع اعتماد اجتماعی، توجه به چند مسئله از تدابیر و راهکارهای صحیح ارتقای اعتماد اجتماعی به شمار می‌آید؛ نخست: چنانچه در کشور، مردم و مسئولان در کنار یکدیگر قرار داشته باشند، این موضوع می‌تواند به اعتماد اجتماعی کمک کند، لذا بهتر است مسئولان، از نزدیک با مردم ملاقات‌هایی را داشته باشند تا با درک عمیق‌تر از مشکلات پیش روی مردم، تصمیمات عملیاتی ضروری را اتخاذ نمایند. دوم: به طور حتم، چنانچه مردم به طور عینی و در کوتاه مدت نسبت به عملی شدن تصمیمات و وعده‌های مسئولان واقف گردند، اعتماد مردم نسبت به جمهوری اسلامی ایران روزافزون خواهد شد و دولت را در مسیر رسیدن به اهداف خود همراهی خواهند کرد. لذا این موضوع باید مورد توجه مسئولان قرار گیرد. سوم: اینکه مردم و آحاد جامعه نیز نبایست در قبال گزارشات مسؤولین کشور به اخبار و تحلیل‌های اشخاص مغرض و بیگانه اعتماد نمایند.

به طور کل و با توجه به مؤلفه‌های گوناگون سرمایه اجتماعی در اسلام، به‌ویژه اعتماد عمومی می‌توان استدلال کرد که نتیجه سطوح پایین اعتماد عمومی منجر به مشکلاتی نظیر عدم تمایل به همکاری اجتماعی و فقدان اتحاد و انسجام اجتماعی می‌شود که می‌تواند مانعی به سمت توسعه انسانی و توسعه اجتماعی باشد. موضوعی که تا حد زیادی به عملکرد مسئولان و فقدان اعتماد مردم برمی‌گردد. از این رو به نظر می‌رسد، بهره‌بردن از دو مکانیسم آموزش و کنترل اجتماعی به صورت توأمان برای مسئولان، می‌تواند زمینه‌ای را فراهم نماید تا هیچ فردی در

مسند قدرت، نتواند منافع شخصی و جناحی خود را بر منافع ملی و عمومی جامعه ترجیح دهد. در چنین شرایطی، استحکام و افزایش اعتماد متقابل ملت و مسؤولان حاصل می‌شود و زمینه اتحاد و انسجام اجتماعی، رضایت‌مندی عمومی، مشارکت و همکاری عمومی و در نتیجه ایجاد یک سرمایه عظیم اجتماعی را فراهم می‌آورد. بنابراین، بازسازی اعتماد عمومی بر این اساس در سازوکاری متشکل از مجموعه‌ای از رفتارها، تصمیمات و عمل کارگزاران سیاسی به دست می‌آید. علاوه بر این نگاه فرآیندی و چند بُعدی به مسئله بازسازی اعتماد عمومی می‌تواند در گرو نزدیک شدن به مردم با حضور میدانی باشد که رفتاری مهم برای بازسازی اعتماد و مقدمه‌ای برای تغییرات ملموس در زندگی مردم محسوب می‌شود.

منابع

۱. پیربابایی، محمدتقی و همکاران. (۱۳۹۵). "دین و سرمایه اجتماعی و اکاوی ظرفیت‌های اجتماعی جامعه اسلامی ایران." *نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان*. سال ۶. ش ۱. ۱۰۷-۱۲۸.
۲. درخشه، جلال؛ ردادی، محسن. (۱۳۹۰). "کژکارکردهای سرمایه اجتماعی و نقش دین در بهبود آن." *جستارهای سیاسی معاصر*. سال ۲. ش ۱. ۷۳-۹۴.
۳. دهقانی، مرضیه و همکاران. (۱۳۹۶). "مطالعه مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی - اسلامی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش." *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*. ش ۹. ۵-۳۶.
۴. دهقانی، مرضیه و همکاران. (۱۳۹۶). "مطالعه مؤلفه های سرمایه اجتماعی - اسلامی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش." *علوم تربیتی از دیدگاه اسلام*. ش ۹. ۵-۳۶.
۵. رحیمیان، محمد و همکاران. (۱۳۹۷). "بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری و نقش آن در تمدن سازی نوین اسلامی." *مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی*. سال ۳، ش ۲. ۱-۲۴.
۶. ردادی، محسن. (۱۳۹۴). "تحلیل مضمون اعتماد در اندیشه آیت الله خامنه‌ای." *جستارهای سیاسی معاصر*. سال ۶. ش ۳. ۵۳-۷۲.
۷. رهبر، عباسعلی. (۱۴۰۱). "بازخوانی اعتماد سیاسی حاصل از سرمایه اجتماعی انقلاب اسلامی؛ ایران امروز." *جامعه شناسی سیاسی ایران*. سال ۵. ش ۶. ۲-۱۹.

۸. زارعی، راضیه و لکزایی، نجف. (۱۳۹۲)، "فقه شیعه و سرمایه اجتماعی در ایران." شیعه شناسی. شماره ۴۳. ۱۱۷-۱۴۳.
۹. شیخ‌زاده، محمد و همکاران. (۱۳۹۰). "تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی." اندیشه مدیریت راهبردی. دوره ۵. ش ۲. ۱۵۱-۱۹۸.
۱۰. صالحی امیری، رضا و امیرانتخابی، شهرود. (۱۳۹۲). "راهکارهای ارتقای سرمایه اجتماعی در کشور با توجه به سند چشم انداز بیست ساله." راهبرد. سال ۲۲. ش ۶۶. ۶۱-۸۴.
۱۱. عابدینی، علی و همکاران. (۱۳۹۸). "تبیین الگوی سرمایه اجتماعی براساس اندیشه مقام معظم رهبری." مدیریت اسلامی. سال ۲۷، ش ۱۰۶. ۳۷-۶۳.
۱۲. فصیحی، امان‌الله. (۱۳۸۶). "دین و سرمایه اجتماعی." معرفت. ش ۱۲۳. ۷۹-۱۰۰.
۱۳. فیروزآبادی، احمد؛ سلطان‌زاده، محمد. (۱۳۹۸). دین و سرمایه اجتماعی؛ واکاوی ظرفیت‌های موجود در مسیر الگوی پیشرفت. مرکز الگوی ایرانی-اسلامی پیشرفت. تهران.
۱۴. کمالی، یحیی. (۱۳۹۷). "روش شناسی تحلیل مضمون و کاربرد آن در مطالعات سیاستگذاری عمومی." سیاستگذاری عمومی. دوره ۴. ش ۲. ۱۸۹-۲۰۸.
۱۵. نصراللهی، زهرا و همکاران. (۱۳۹۵). "سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن در اسلام." اقتصاد و بانکداری اسلامی. دوره ۴. ش ۱۳. ۲۱-۳۸.
16. Bhandar, Humnath and Yasunobu, Kumi. (2009). "What Is Social Capital? A Comprehensive Review of the Concept." *Asian Journal of Social Science*. Volume 37. Number 3.
17. Bowles, S. Gintis, H. (2002). "Social capital and community governance." *Economic Journal*. 112 (483).
18. Caliskan, adnan and ezilmez, bilal. (2021). "a theoretical review on social capital theory." *Hitit Journal of Economics and Politics*. Volume:1. Issue:1.
19. Claridge, T. (2018). "Introduction to Social Capital Theory." *Social Capital research*. SOCAP101.
20. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
21. Gannon, B. and Roberts, J. (2020). "Social capital: exploring the theory and empirical divide." *Empirical Economics*. 58 (3).

22. Guomundsson, gestur and Mikiewicz, Piotr. (2012). *The concept of social capital and its usage in educational studies*. STUDIA EDUKACYJNE NR 22.
23. Hanifan, L. J. (1916). "The Rural School Community Center." *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. vol.67. no 1.
24. Hanifan, Lyda Judson. (1920). *The Community Center*. Boston: Silver. Burdette. and Co.
25. Harahap, Isnaini et al. (2019). "Social Capital and Economic Development: Learning From Kasih Sayang Village." *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*. volume 404.
26. Lin, N. (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Lowndes, V. (2004). "Religious involvement and social capital: Incompatible, invaluable or irrelevant?." *Proceedings of the launch conference of the Manchester Centre for Public Theology*. 'Religious Capital in Regenerating Communities'.
28. Malik, Maszlee and Mat, Hamidah. (2014). "Pious Approach to Development: Social Capital And Pertubuhan Jamaah Islah Malaysia (JIM)." *World Journal of Islamic History and Civilization*. 4 (3).
29. Nahapiet, J. and Ghoshal, S. (1998). "Social capital, intellectual capital and the organizational advantage." *Acad. Manage. Rev.* 23
30. Ostrom, E. (2000). "Social capital: A fad or fundamental concept, World Bank, Washington, DC." available: <http://www.terrame.org/lib/exe/fetch.php?media=ppt:ostrom-social-capital.pdf>
31. Radu, Bogdan Mihai et al. (2019). "Social Capital and Religion across Different Contexts: A Critical Discussion on the Potential of Churches and Religious Organizations to Create Social Capital". *Annals of the University of Bucharest / Political science series*. 21(1-2).
32. Radu, Bogdan Mihai et al. (2019). "Social Capital and Religion across Different Contexts: A Critical Discussion on the Potential of Churches and Religious Organizations to Create Social Capital." *Annals of the University of Bucharest / Political science series*. 21(1-2).
33. Schmid, Hansjorg and Sheikhzadegan, Amir. (2022). "Exploring Islamic Social Work Between Community and the Common Good." *Muslims in Global Societies Series*. Volume 9.
34. Smidt, Corwin. (2003). *Religion as Social Capital*. Texas. Baylor University Press.
35. Woolcock M. (1998). "Social capital and economic development: toward a theoretical synthesis and policy framework." *Theory Soc* 27.

36. World Bank. (2011). "What is social capital?, available." <https://documents1.worldbank.org/curated/en/663341468174869302/pdf/multi-page.pdf>. WWW. <https://farsi.khamenei.ir/>
37. Yari, Shoeyb and Shalchi, Vahid. (2021). "Investigating the Impact of Social Capital on the Promotion of Soft Power in the Sacred Defense." *Journal of Contemporary Research on Islamic Revolution*. Volume. 3. No. 9.